

שירתה של חמוטל בר-יוסף היא ראי אמין המשקף בכישרון ובכנות יובל ומעלה של חוויית הקיום הישראלית, על נופי הגליל, הקיבוץ והעיר. חבלי הילדות המיוסרת שלה מתפתחים בצל אירופה של השואה ויסוד המדינה, ומהלך חייה, מתחילתם, כרוך בשכול, חסך, רעב לאהבות, מימושן ואובדן. היא משכילה ליצור כשהיא נמצאת בעת ובעונה אחת בתוך החוויה וגם משקיפה עליה ממרחקי הזמן. רוח וביקורת מתקיימים בה זה לצד זה מבלי שיבטלו זה את זה. והיא מישירה מבט אל תוך האשמה בלי לטבוע בתוכה.

ספר שיריה החדש, שזכה בפרס ברנר לשירה, הוא נקודת מפנה של ממש מהמבנה והדקות שראינו באחד מספריה הקודמים, **הלא** (כרמל, 1998). למרות ההבטחה לכאורה הטמונה בשמו, למרות השיר הפותח באור וחליל וצליל, אל ידמה הקורא כי ימצא בו נחמה. כבר בשיר השני מכוסה החליל בסדין דומה, ואחריו ממלאים את השורות לפי סדר: בדידות, הרצון למות, ובשיר השלישי משיכה אירוטית ממש אל המוות. **העוצמה, הכנות והבוטות שבהם בחרה המשוררת להתבטא הפעם, מפתיעים ומטלטלים. אך הספר, אף שהוא מקצין בתכנים ובצורה לעומת קודמיו, מציג שוב שירה ברה ונבונה והגינות פואטית חסרת פשרות, בסגנון מפותח ומצטלצל, בצלילות מרה. הוא צולל אל החומרים שכולנו יראים מלעסוק בהם, אף שהם עוגנים בנבכי נפשותינו.**

היסודות הקשים בספר הזה טמונים כבר ב**הלא**, אך בעוד שם הם מעודנים ומוצנעים, ומלווים בשירים שתקווה של ממש מהרהרת בהם, "איך ומתי הפשטת אותי מאבלי...", ("תל אביב", עמ' 92), או, "אחרי החתונה לו ינוחו בחדר השינה החדש / מלאכים..." (עמ' 22), הרי שכאן הם מבוטאים בבוטות מחרידה לעיתים. באותו אופן, בעוד ש**הלא** רואה המשוררת את בבואת אמה נשקפת אליה מן המראה, הרי שכאן דמות האם – השתקפות המשוררת – הופכת למפלצתית ממש. זהו ספר של חשבונות רבים, עם העבר ועם הנפש, שבו המתים ואחרים שעזבו מהווים ציר מרכזי, והמשוררת משקיפה מתוכו על עברה, בעיקר בצער, וסוגרת מעגלים וחשבונות כאדם הנפרד מעצמו. הרמזים רבים, אך הבהיר שבהם מצוי בשיר "מתנה" (עמ' 42), "היא מתה לפני שנים לא רבות בלי שדיברתי איתה על זה. / אבל היום נודע לי פתאום שבקרוב אפגוש אותה..."

ביקורת כלפי האם מפוזרת כבר בין השירים ב**הלא**: "הנה סיפורי אמי לפני השינה: הקוזקים ישבו לשולחן, / ואכלו. לולי לולי / תשני. אחר כך הוציא אחד מהם אקדח וירה..." (עמ' 55). ב"הבראה", בפואמה המצמיתה "קצת היסטוריה משפחתית" (עמ' 38), החמלה למתים מתערבלת עם כעס על מתים אחרים, כאשר המשוררת באה חשבון עם אמה: "באלף תשע מאות שלושים ותשע כתבה סבתי, סוחרת עשירה לשעבר, / לאמי הקיבוצניקית, בתה הבכורה: אולי כדאי שאעלה לארץ? / לא כדאי, כתבה לה אמי, איש לא ישרת אותך כאן. / לא היתה חרטה בקולה ולא שום דבר אחר כשסיפרה לי על

כך". ואין זה השיר היחיד שבו נאמרים דברים לאס, אשר בתה ספק סולדת ממנה ספק רואה בה השתקפות עצמה, פן המודגש יותר בספרה **הלא**: "ולא אראה לעולם / את פנייך המקומטים / שתמיד מקנאים באמהות אחרות // באמת כבר אינני זוכרת בדיוק, / אני זקנה מדי ופני המקומטים, / שתמיד מקנאים באמהות אחרות" ("כשהייתי בתיכון", עמ' 60). בהמשך אותה סאגה משפחתית אנו קוראים על האח שנהרג (עמ' 40): "'כאן בקומה השנייה' אמר האיש עם הזקן... / הורי צעדו אחריו. שם ישבו הורי ובכו על בנם היחיד. / אחר כך נסעו למרכז העיר לקנות פרחים ושלט / עם השם והמשפחה והתאריכים. / ואז התחילו להסתכל הצידה ולברר: / איזה שלט ואיזה פרחים יש לאחרים". הריאליזם המר והנועז מההיסטוריה המשפחתית צולל אל תוך תהום של פנטזיה המבטאת כאבים העמוקים ומעמיקים עם השנים, בשיר "במיטה שחורה" (עמ' 63): "שם על נהר השינה השחור / צווארו מנותח / עפעפיו קפואים / שם במבושיו מיששתי מאוד (...). התפללתי עליו את התפילה האחת בעולם; / התענג! אחי נחמדי. התענג נא! / בין ירכי פרח המטה המת". זהו דרש פרוידיאני הכתוב על דרך הפשט ורמוז בספר הקודם: "את כל הסודות שסיפר לי גנזתי עמוק / בסרטים הוורודים, בפטמות השטוחות" (מתוך הפואמה "המקום הכואב", עמ' 97-100) החותמת את **הלא**. בשיר נוסף **מהלא** המבשר את השיר "במיטה שחורה" נכנס ממד אנליטי המושם בפי הפסיכולוגית המדריכה את המשוררת להתאבל, כדי שתוכל להשתקם ו"לרוץ בתחרות" בלי "רגל שבורה" ומבריחה אותה אל בית הקברות שם טמון אחיה (עמ' 33).

התעוזה והכנות בהזכרת זיקה אסורה מפתים את הקורא להבין את השירים על דרך הפשט. אך "במיטה שחורה" מבטא בנואשות מצמיחה את כמיהתה של המשוררת להשיב את אחיה לחיים. אחיה מתואר במקומות אחרים כקשר שלה אל העולם במובנים רבים, וברטרספקט סימביוטי (הספר מצטיין בזה) מייצג גם את בנה המת. אותו ה"מטה", איבר הזכרות, שהיא מפריחה בין ירכיה, אינו מוקד של יצרים שהם בבחינת הס מלהזכיר בלבד. "המטה המת" היה וממשיך לסמל את יסוד החיות, ואליו תשוקתה.

בספר שלפנינו נוספים שני שירי אפיטף לאחד המופיע ב**הלא**. המשוררת ממספרת אותם 2, ו-3, אגב ציון שייכותו של האפיטף מהספר הקודם. כל השלושה שקולים ומחורזים. האפיטף ב**הלא** מבטא את אי-שביעות רצון המשוררת מעצמה: "קיבלה מכם הרבה, וקצת (ולא לכם) נתנה", ומסכם עצמו בכלימה "בצד הלבב פנימה / גרה נכלמת צרה את צלוחית שירה". בשני ("הבראה", עמ' 53) הציר הוא השבר: "'צריך לשבור אותה', / ... אמר לאמא המורה...". ובסוף השיר: "'את לא היית צריכה ללדת // ילדים', בקול של אשמדאי / אמר לה בעלה. נשבר / אצלה הכול". באחרון האפיטפים (עמ' 54) בולט החוסר אונים: "בלי נשק מול כל סכנה / הסמיקו לחייה וכמשו / ומשום מה היו חייה / משובשים בלי תקנה". כמיהה שלא מלאה לתיקון ונחמה, "ומגיל עשר עד זיקנה תקנה את העולם", מצד אחד, ומצד שני, "כל גבר שפגשה היתה אוהבת / לחבק, ובחיקו לבכות מרה". אפיטף על פי הגדרתו הוא סופי ואינו בר תיקון, ועל כן שם השירים בשלושה המקרים האלה הוא בעל משקל כבד. אך ריבוי האפיטפים, שכמו סותר את עצם הגדרתם וחותר תחתיה עם אפשרות של "תיקון" נוסף ("אפיטף מס' 3"), הוא בבחינת נחמה פורתא.

נחמה פורתא מלווה גם שיר טיפוסי של חשבון הנפש הבא ברוך וערגה, שיר בוגר, עצוב ומפוכח, שיר זוכר הכול, שהוא פיוט צרוף מכל בחינה, ובצער אני מצטטת ממנו למקוטעין בלבד בשל קוצר היריעה: "אם אתה מצליח לזכור איך האכלת אותי / חצאי דובדבנים מפיד / במומחיות של שחקן קולנוע / ואיך לאחר שנה הצעתי לך לטעום / מהחלב הפושר שטיפטף משדי הקשים / ... ואיך קנית לי מהתמלוגים שמלה... כשגעית באמבטיה בבכייה של דוב פצוע / ... וסלחת לי בגבורה על שקרים ועל נקמנות / ... אז תספר לי על זה בבקשה / כי אני נוטה לשכוח דברים בזמן האחרון" ("אם אתה מצליח לזכור", עמ' 28-29). גם לשיר זה אח בשם "אחרי שנה" (הלא, עמ' 73): "התזכור את הרהט הטהור... בלי תנועות שפתיים שתינו / מהמבוע הלא-נעצר..., שור לא געה. חמור לא נער. / המון רקפות הממו את ההר. / אם אתה לא מתנגד, / הייתי רוצה שתזכור".

בתוך מכלול היצירה של המשוררת בר-יוסף, "שירי הזכירה" היו ועודם גולת הכותרת של שירתה. לא אבדה מהם הפליאה של הילד או הנערה המאוהבת, ולא אבד התום מתוכנם אחרי השבר, שאף הוא קיים ועומד בתוך אותה הזכירה ממש. אלה מעוררים בקוראים שוב ושוב הערכה עמוקה לבשלות ולתבונה, לאומץ ולמורכבות התמונות הטמונות בנפשה של המשוררת, ומותירים את הקורא מלא הזדהות עם התכנים, והתפעמות מצורת הבעתם הייחודית.

הארץ 24.4.05

על "הבראה" מאת חמוטל בר-יוסף

בספר שיריה השמיני כותבת חמוטל בר-יוסף על תהליך הבראה – מצב נפש שבו מסתמא הדוברת בשירים נמצאת בעת כתיבתה. זו הבראה פיזית ונפשית כאחת. במצב זה, כבר בשיר הראשון שבספר מתעורר "קול החליל" – קול שמחת החיים: הבטחה לתחרות בין החליל לקול הציפור – השיר.

הבראה – והכוונה בוודאי להשתחררות ממעין מחלה. ואכן, השיר השני לוקח אותנו למקום חולי – אך גם לסימני ראשית ההבראה. אנו יושבים עם הדוברת בקפטריה של בית חולים. החליל, שבו פגשנו בשיר הראשון, אף כי הוא ישנו, עדיין דומם, מכוסה בסדין בית החולים, "סדין דומה". המבראה טרם השתחררה מסייטי אימיה, מ"האצבעות המטפטפות אותה אל הרצפה" (עמ' 6). אט אט תודעתה מתעוררת אל המציאות שאחרי, אל הרגע שבו היא תשוב לחייה הרגילים – דבר שעדיין הוא מלא לגביה תמיהה ("איך אקום? איך אנהג במכונית בזהירות?").

אך ההבראה אינה פיזית בלבד. הדוברת נמצאת תשושה ויגעת רוח: הכו בה אבדון, ייאוש, מפת, תחושות החידלון, קנאות, אכזבה מהחיים. הנה השנים העודפות רודפות אחר האדם: עליה להתאושש מאובדן אנשים שהיו קרובים, שעזבה אחד אחד, אם מתוך פירוד, אם מתוך פירוד במוות. עליה למצוא עצמה מחדש, להתרונן ולהתערען ולהתנער גם מהאפשרויות של שיגרת חיי היום-יום.

חלק מההבראה שאנו דנים בה מושגת על ידי מתן דו"ח על הקיים, כמו כאשר "...בחוף שוב נשמעת יללה / של שכנתנו פרועת השיער, המטורפת / שרצה צורחת ברחוב..." – אח ורע לעולם הפוך, עולם נטול רסן, עולם משוגע, עולם שמתוכו תמיד חשוב, מבריא וטוב לשוב אל עולם הילדות. זו מגמה כללית בספר – מה שאין פירושו כי עולם הילדות הוא כולו אך טוב, שהרי זה הזמן שבו "תני ילדותנו חוזרים להקין / את תריסיו הדקים של הצריך הישן...". כי מה נמצא שם, מעבר לתריסים אלה? עוד לא הבראה: אל יקל הדבר בעיני הקורא. עוד לא הבראה, אלא רעל, קדחת, זעם, המציף את הנפש ביללות של שממה וחורבן.

ואף על פי כן, מעתה, בכל שיר נמצא שיבה, "שיבה מאוחרת", כמו אל חופי הכינרת, אל מחוזות הילדות: אל הצריך, אל דמות האם (עמ' 12), המגהצת "סרטים כחולים ולבנים" לקשור בהם את צמות הנערה. עימה הקשר תמיד קרוב, אורגני, למרות המרחק בשנים מאז שנקבעה דמותה בלב.

הכוח הנולד מהנעורים (עמ' 13) איננו מבטיח תמיד יפעה, צניעות, חדווה: לא התנים מלבבים במיוחד, גם לא השירה בקולי קולות, בצריחות עד צרידות, בערב לפני השינה במיטות הברזל בבית הילדים של הקיבוץ. הצעקות הריקה אינה דווקא מהתכוונות המלוות לאדם חן וחסד, וכמותם אף לא הוויכוחים בבית ההורים, שיש להם הד בשירים. כמו הוויכוחים, כן השירים פורצים מגרונות כמצוות אנשים מלומדה, שלא מן הלב, ואין בהם כדי להזין את הנפש באמת. כוונתי לומר כי אין באלה כדי להזין את הלב מאותו יסוד שמכנים אותו "האמת". שירי טרומפלדור, עד כמה שהם

מחנכים לציונות ולמעשה הלאומי הנכון, הם ארידיים למדי מבחינת מילוי הצרכים של נפש האדם – הפרט. אלה הם שירים ציוניים, לאומיים, של הכלל, ואין בהם כדי לענות על צרכי הנפש – הפרט. אינם אלא כזמזום הדבורים בפרדס הפומלות הממלאים את הנפש שיממון.

גם בשיר "תהיה לנו מדינה" מתהדהדים חוויות, זיכרונות ילדות (על ילדה שתיק בית הספר שלה שימש כ"סליק" לכדורים מוברחים; ילדה שחוותה את הקמת המדינה בראיית הגופה הראשונה של המאורעות, גופתו של נהג מכונית החלב ביהוד שנורה בידי מרצחים ערבים; ילדה שחוותה את העלייה הגדולה טרם קליטתה בראותה את גון שמלותיהן של עולות צעירות הרוקדות בחוצות ביהוד).

ותיפקחנה עיני הנערות לביקורת חברתית – בבית הספר, בבית ההורים (עמ' 16) – על חברה צורחת, צורכת, ביקורת אופי, ביקורת על אנשים שעיקר עיסוקם שהם משמיצים האחד את רעהו. על הנפש המבריאה להתנתק גם מתענוגות מפוקפקים אלה כדי לשוב לשיווי משקל הפנימי.

ואכן, ההבראה – מדף לדף, משיר לשיר, מהעלאת תמונה לתמונה – נמשכת. הדוברת נותנת דו"ח גם על מצב משפחתה, על המצב המשפחתי שלה. הנה, עברו ימים, שלושת ילדיה גדלו. אומנם, אין דאגת אם חדלה לעולם – עדיין מעסיקים אותה חיי הנפש של ילדיה. היא מזהירתם מלהיכנס אל תוך קשרים בולעניים; משפיעה עליהם עצות טובות, כגון לטפח יותר קשרים, למצוא סיפוק בעבודתם וכיו"ב.

קירבה מיוחדת נודעת למשוררת לתפקודיו החיצוניים של הגוף (עמ' 6, 10, 20, 25 עוד), וזאת החל מה"אצבעות המטפטפות" (כנראה דימוי הפוך לאינפוזיה), דרך תיאורי ריחות הגוף (עמ' 21), "ריח בתי השחי" וכו'. דוחה למדי גם תיאור כלב האטליזים (עמ' 27). נדמה, המשוררת עוסקת פחות במלבב, במקרב, במעלה ריח טוב בלב, במה שנקבע על ידי מבקרים בעבר כמטרת האמנות, והיא חיפוש היופי ומתן ביטוי לו, ויותר בדוחה. זה האחרון עובר שלבי ביצוע שונים; מתייחס כמובן בעיקר לתוצרי הלוואי השונים של הגופני; בעיות עיכול, אכילת דברים בלתי ראויים, חצי מבושלים, או שאינם ראויים למאכל, או שאינם ראויים למאכל אדם מבוגר; או אף מגעים בין גופים שאין מגע ראוי ביניהם, ולו בדמיון. אך הדו"ח עוד נמשך: על חוויות קולינריות ואחרות, בראשית הנישואין, שלפי הניתן לשיעור על פי השיר בעמ' 30, נגמרים בגירושין. בשיר זה הדוברת נותנת לעצמה דין וחשבון על כי בין בני הזוג אין עוד אפשרות למגע, הקשר הנפשי איננו, ניתק. היא עוד ממשיכה לדבר אל האהוב שזנח, לזכור את שהיה להם במשותף, כי הרי בליבה חי עוד קולו. יש שהחסר שנוצר מגיע לביטוי בשפה כמעט כמוסה, או כמוסה לגמרי. מתוארים מצבי בדידות (עמ' 31). יש שירים המבקשים לתאר את האהוב כמו שהוא הצטייר, מצטייר בזיכרון (עמ' 33, 34, 35 ועוד).

בדרך בירור העובדות שמגמתן כבר אמורה מראשית הדברים שלעיל, מנתחת המשוררת את מצבו של האדם בדרך להבראה. אין האדם עץ השדה – קובעת המחברת ומבררת לעצמה עובדות בסיס – שהרי העץ אינו סובל מנדודי שינה כאדם.

הדו"ח לבירור מהות האני וחוזקו בעולם נמשך בתיאור ההיסטוריה המשפחתית. חלק מההבראה האמורה הוא בירור שורשינו. בירור זה מצטיין בשפה מדויקת, באמירות ענייניות, בציון עובדות השואף למסירה עובדתית יבשה כמעט. ציוני העובדות בסוף כל פרק – השיר מחולק לפרקים – מצטיינים אף הם ביובש, כדי לא לקלקל את השורה. אין כאן עוקץ שבכווחו להטות את הנאמר לפניו לצד מסוים, לפי הערכה או דעה מסוימת: ניקיון כפיה של המשוררת ניכר בציוני עובדות אלה, שמשמעותן וערכן בתוכן ואינן מבקשות להטות את כף שיפוט הקורא לגביהן לצד כלשהו. ואומנם הן נוהגות, ולו במעט, כדגים שהוטלו אל היבשה, נושמות עדיין, אך אינן יכולות להתקדם לכיוון כלשהו.

והנה הקורא המחזיק-מחירה עימנו בדרך להבראה, מגיע כבר לעמ' 42. תנאי מוקדם להבראה הוא היכולת להתמודד עם עלבונות העבר, לראות מבעד ומעבר להם; לדעת על כישלונותינו, אכזבותינו ואכזבותיהם של האחרים מאיתנו; כי בכל זמן שהוא עשינו את המיטב והמירב שביכולתנו, וזה הרי לא היה בכל מידה ארצית כל כך מעט, כל כך רע ולא מתאים: "אמא, זה מה שעשיתי. זה מה שיכולתי". ולא רק זאת – היתה לי תפיסה, יכולת תכנון, חוש אסתטי – אולי ילדותי, אך נאה – תכנון וביצוע, והשקעתי מחשבה, לב ועמל. חייתי, תוך כדי העשייה, ברמה האסתטית והרגשית הגבוהה ביותר שהיה לי אפשר – אל נא תזלזלי. לו באת היום וחשבת שוב, יכולת להעלות בדעתך – מהקטנה הזו עוד תצא אמנית, לכשתגדל – לא אקטע כנפיה מבעודן רכות!!

בשיר זה, ובבא אחריו, המשוררת חוזרת שוב אל ימי נעוריה. בשיר "מתנה" אנו שומעים על אם חסרת יכולת הזדהות. בשיר "משפט שלמה" אנו שומעים על יכולת הזדהות יתרה, אולי, של ילדה המשחקת תפקיד במחזה בבית הספר.

דרך ההבראה – דרך ההירגעות. בעמ' 45 מסומנת הדרך אליה. "לנוכח הלילה השחור / שלוף את האלבום מנדן המדף / ומצא שם את פני הילד שלך. / התבונן היטב בחלקתם, / בפה הפתוח / בעיניים הלא-יודעות. // זה צל נשמתך" וגו'.

כשיר זה – עוד שירי תמונות יפים רבים בקובץ. אלה אינם מתארים מציאות חיצונית, כי אם פנימית. כך למשל השיר

מול הים

מול הים הדומם צמדתי זמן מה.

אור השמש הלך ונחק.

בבואתי המדממת השחירה.

הילדים המשחקים על החוף במקשלות

נעשו צעירים יותר ויותר.

עוד מעט תשוב רוח רבה

וסוסים אדמים יתחילו לדהר.

בדרך אל ההבראה מבקשת המשוררת לעמוד על מצבה בכל הקשור – כך גם בהקשר למותה העתידי. המוות הוא מצב שכל אדם עשוי במוקדם או במאוחר להימצא בו.

המשוררת רואה את מותה מתחיל לא מעצם גופה, מאיבריה השונים; חששה איננו מחידלון איברי ההפריה דווקא, או מכישלון הגפיים או העור, אלא מחידלון הכוחות הקוגניטיביים ו[אולי גם] האמוטיים (עמ' 47), חידלון האישיות. גם השיר שלאחריו (עמ' 49) עוסק במוות ובאי-אפשרות למנעו, בפחד מפני מבשריו, הזיקנה הקרבה.

השיר הקשה והמזעזע ביותר בקובץ הוא שיר שנכתב אל האח המת, שנפל עוד אי אז קורבן למולדת (לו צל חיוור ואיזכור בגויית הנהג בשיר "תהיה לנו מדינה", עמ' 14), שהדוברת מבקשת להחזירו לחיים באמצעות קירבת גופה. כהעלות אלישע את המת וכנסוך בו מחוס גופו, כך מנסה הדוברת להעניק לאח שהלך לעולמו מכל חוס ליבה ונשיותה, להניקו – היינו משאילים ביטוי של פול צלאן כאן, מ"החלב השחור" – כפי שהאח הניקה בחלב השחור של מותו ("במיטה שחורה", עמ' 63). השיר נושא עליו את החותם הקשה של הפצע, הטראומה של האובדן, אחד מהמכשולים בעמ' 50 אנו פוגשים בשיר סיכום ופרידה. "כשאצא מהחיים לגימלאות", אזי חדלים החובות, אין האדם נחוץ, כביכול, לאיש עוד. כאסקימוסית זקנה המושמת על הקרח היא תחיה את שארית חייה, עם שני כריכים היא תושם שם ושימורי בשר, צידה לדרך הגדולה. אז היא תוכל – ממשיכה היא לתכנן את חייה – אז היא תוכל ללכת ולהיפרד מנופיה האהובים, החרוטים על ליבה מאז תום ימי הילדות: מעל הר תבור, אחד ה"ג'בלאות", היא תוכל להתבונן בבריכות הדגים למטה, באפור-הירוק של הירדן, בכינרת – להתחדשות נעורי האגם היא שרה שיר נעורים וזיכרונות ראשונים לקראת סוף הקובץ ("עלה מפלס הכינרת", עמ' 76), בעמק יזרעאל שטוף האור.

גם בשיר בעמ' 51 מתחברת נפש המשוררת עם נוף ארץ ישראל המזכיר לה את ילדותה. באפיטף מס' 2 המכוון את הקורא אל אפיטף מס' 1 בספר השירים הקודם "הלא" – המשוררת נוטלת חירות שירית בדבר גילה של הילדה המורדת במוריה. שם היא בכיתה ח' – כאן היא בת עשר – אך כמובן אין בכך לפגום בעיקר: זו אותה ילדה ואותו מורה. **בשירים אלה – אחר הפך – המשוררת מסכמת עיקרים מחייה: המרדנות, נטילת האחריות על חייה, העצמאות, הכישלון בחיי המשפחה, מסלול ההוראה. והסיכום? "משום מה היו חייה / משובשים בלי תקנה". ואם אומנם בחיי כל אדם זה כך, היא נוטלת את היכולת לעמוד ולהביט בפני כל אלה, ובכך ייחודה וייחוד הספר. אכן, ההבראה הגיעה לשלב בשל, בוגר, להשלמה עם הדברים כמות שהם. היא יודעת להשלים, ואחת מדרכיה אל עצמה ואל קבלת עצמה היא האירוניה, ההומור הדק שבו כתובים הדברים – ממרחק מתאים, תוך בחינה עצמית הולכת וגוברת. יש בו, באדם הדובר בשירים האלה, היכולת לקום מעפר, לסלוח לעצמו, להתהוות מחדש, "לקום חלקה / עם לחיים ועינים עגלות / נוצצות בְּרָצִינֹת זָפָה / שֶׁל יְלָדָה בֵּת עֶשְׂרִים / שְׂרוּצָה כֵּךְ לִהְיוֹת אִמָּא".**

בשיר שבעמ' 56 מגיעה הדוברת להמשך ההיזכרות; לעצם חוויית האלם; לגובה אשר ממנו נראה העולם רחוק; מושג המרחק המתאים מהדברים שעמדו למכשול בדרך ההבראה. כעת, בריוח המרוחק של הנשמה, הכול נוטף אלם, מרחק. אולי זה הגִבָּה שבו נשלחת אלינו מהשמש קרן ידידות (עמ' 57), הגובה שבו "מיִשְׁהוּ מִצִּיץ בְּנוֹ בְּכָל מִינֵי עֵינִים וְלֹחֶשׁ מִשְׁהוּ חָשׁוּב" (עמ' 58).

ובשוב האדם מהגבהים לַשְׁהוֹת ארצית מבריא ומחודשת רגוע יותר, בידו להתבונן באשר מסביבו על פני האדמה, על שפת הים למשל, ביצורים האנושיים המאכלסים את החוף, ויש שמחה בלב, הפורצת בסונט עליז (עמ' 60). הנה שב החליל, סמל החיים ושמחת החיים, שפגשנוהו בשיר הראשון כסמל ליעד שעל הדוברת להגיע אליו ממצבה הקריטי הראשוני – הנה שב אותו חליל ומשמיע קולו. **חמוטל שרה שיר הלל וזמר לידיים (גם לאצבעות) העושות במלאכה, המלטפות, המלאות כל כך הבעה.**

יש קשרים סמליים אחדים החוזרים ועולים בשירים – כגון החליל שהזכרנוהו זה עתה; הוא סמל לשמחת החיים. חלב האם משמש כסמל לאהבה. סמל זה רב כוחו דווקא כאשר הוא מתייחס לאהוב (עמ' 28, 63, 68). אם כן, בתום תהליך ההבראה יש התחדשות, נעורים חדשים (חתלתול שחור אולי סמל מתאים להם), אהבה וקירבה חדשה. ואומנם, המשוררת יודעת להתייחס גם לאלה בהומור ואירוניה עצמית מעודנת, מתוך קלילות, כעולה גם מלשון השירים.

בדבר לשון השירים, ראוי לשים לב לקשריה של המשוררת לקולות, להגאים של השפה. לשונה אינה מקפחת את מקומן של האליטרציות (המצלולים של "צ", "כ + ח" (חיוך-חיכוך, כוך וכו') – גם במקרים שבהם אין המדובר בחריזה (עמ' 18, 20). המשוררת מוצאת עצמה מעת לעת משתעשעת במצלולים.

ואם כבר העירונו כאן על לשון השירים, ראוי לציין את ההומור שהשירים ספוגים בו, את האירוניה העצמית המתבטאת גם בשימוש בשפה צברית ובביטויים הקרובים בטבעם לשפת הילדים, כגון בשיר "כשאני נשארת לבדי" (עמ' 7):

כְּשֶׁאֲנִי נִשְׁאַרְתְּ לְבַד אֵין לִי אֲנִי

בְּכֻלָּל [הַפְּסִיחָה !] יֵשׁ לִי בָּק אֵין לִי

וְאֵין הַהוּא נֶאֱקָה

וְכָל אֶחָד אֶכֶן עָלִי.

נסיים בשיר שאליו שקקנו להגיע, והוא שיר ההבראה, בסוף הספר:

עֲכָשׁוּ אֲנִי אֲנִי

רְגִיעַ, שְׁקוּף.

צְלוּלִים יוֹרְדִים דְּגִי לָאֵט

בְּצֵל הַסּוּף.

וההבראה, אשר למען השלמתה עשינו את הדרך, הושלמה. לסיום, ראוי עוד לציין כי דברי שיר אלה יש בהם כדי לעודד כל הַפְּמָה אל האושר, או אל הבהירות הנפשית, כל המבקשים להתגבר על מצוקי העיתים, על השכול, על הייאוש ועל חרדת המוות, לאושש צעדי כל המבקש להיגאל ממועקת האובדן של הקרובים אליו ביותר: יש בהם כדי לנסוך אמון בחיים.

אפרירון 91, 2005

סיפור הדברים ושירתם

זה ספר שיריה השמיני של חמוטל בר-יוסף. אולי זה שלב שבו יכול ספר לשאת שם פרוזאי ו"בריא" כמו הבראה. אולי עצם כתיבת השירים היא מעשה ההבראה, "יש לי רק אין זה / ואין ההוא ואהה / וכל אחד אבן עלי" (עמ' 7). כמה משירי הספר הם אכן "פרוזאיים", דיבוריים, כמו למשל השיר בעמ' 28: "אם אתה מצליח לזכור, איך האכלת אותי / חצאי דובדבנים, מפיד, שיר ארוך, המסתיים מעבר לדף, בבית בן שתי שורות, ובו בקשה "לספר" את הדברים, כמרפא נגד השיכחה: "אז תספר לי על זה, בבקשה, / כי אני נוטה לשכוח דברים בזמן האחרון".

סיפור הדברים נעשה גם ב"קצת היסטוריה משפחתית" (עמ' 38-41), שמונים שורות שיר רחבות, שתחילתן ב"סבתי דבורה פירנסה את המשפחה בבישול סבון ומריטת נוצות", וסופו בשיר מס' 8, "יש הכול", היתה אמי אומרת / כשהיינו שואלים אם יש / חרדל, משחת נעליים, ריבה".

יש בספר גם שניים או שלושה סונטים כדת וכדין, מלאי חן וקלות, בהם "סבתות ודודים אבודים מתנשקים" (עמ' 60), וגם סונט קליל "בים שלך" (עמ' 33) שחסרה לו שורה בבית השני (וגם ברביעי) ולא כל שורותיו נחרזות כהלכה, ובכל זאת "הים חולם לחבק אותך כמו נערה", סונט יפה ומעניין, על הליצנציה פואטיקה שבו.

גם נגיעות של מסורת מבצבצות בין השורות, למשל, "תיקי תפילין רקומים" (עמ' 20) ו"ראשך הרך מונח כמו אתרוג" (עמ' 34), ברכות; ואף בהתרסה: "לא עץ השדה אדם", בשתי השורות הראשונות הפותחות את שני בתי השיר "פזמון" המוקדש לנתן זך.

דרך השפה העברית מזדהה בר-יוסף עם הים ועם הרי הארץ, למשל, בשיר הארוך והארצי בעמ' 76: "עלה מפלס הכינרת שלנו / ירד המון הגשם שלנו / גשם ששפת אמו היא עברית".

והספר מסתיים בשורות הקצרות, הכל כך ליריות, בהן הופכת הצעקה לבסוף לדממה:

פעם חמרו גלי, פניהם הוריקן,

היכו בחוף ואת עצמם היכו וצעקו

עד שהפסיקו.

עיתון 77, מאי 2005

